

Vasvári Louise

Stony Brook University

Izsáki/y Margit *Ország a keresztfán* (1945) című műve a szerző zavaros politikai identitásainak kontextusában¹

Bevezetés

Amint azt ennek a lapnak az előző számában is írtam, a közvetlenül a II. világháború után íródott magyar *visszaemlékezés-irodalom* még mindig kevésbé ismert, még a magyar irodalomtudomány is alig tud róla, és ezen belül is különösen kevés figyelmet szenteltek a női szerzők által írott műveknek. A korai női szerzők legtöbbször csak korlátozott korabeli recepciója volt, igen hamar kiestek a kulturális emlékezetből. Egyikük sem jutott be a magyar holokausztkánonba, amikor az jó harminc évvel később elkezdett kialakulni. Célom az, hogy elősegítsem, hogy helyesebben ítéljük meg, milyen változatosak és összetettek is voltak a női élettörténet-írás által létrehozott tanúságtételek, mivel ezeknek a marginalizált történeteknek a genderközpontú olvasata betekintést nyújthat abba, hogy a társadalmi nem hogyan befolyásolja a háborús idők traumatikus élményeit. A jelen lap megszabta terjedelmi korlátokból adódóan az előző lapszámban csak Fehér Lili *Nem ér a nevem: egy szökött zsidó naplója* című, 1945-ben megjelent művét elemezhettem, itt most Izsáki Margitnak a szintén 1945-ben írt *Ország a keresztfán* című művéről fogok szólni. Ez a két nő a legkorábbi női memoárszerzők közül való, akik érdekes hasonlóságokat és óriási ellentéteket is megtestesítenek: mindketten 1899-ben születtek, kis ideig színésznők voltak, és mindkettőjüknek bonyolult magánélete volt, ami miatt arra kényszerültek, hogy nagy nehezen a saját lábukra álljanak. Fehér és Izsáki is főleg arról írt, hogy mi történt a háborús Budapest 1944-ben. De míg Fehér a saját személyes élményeit írta meg, Izsáki a kívülálló szemtanú hangján, zsurnalisztikus stílusban írt, leginkább a többiek – zsidók és nem-zsidók – tragikus sorsáról, a saját életéről pedig csak vagy névtelenül, egyes szám harmadik személyben és szándékosan homályosan beszélt.

Fehér és Izsák háborús elbeszéléseinek elemzésén túl kísérletet teszek arra is, hogy legalább töredékeiben rekonstruáljam, milyen volt korábban, a

¹ A tanulmány angol nyelven íródott; magyarra Horváth Györgyi fordította.

két világháború közti Magyarország nehéz politikai körülményei közt a személyes és a szakmai életük, és a társadalmi nemük által is alakított én-identitásuk. Ezt a tanulmányt a korábbi, Fehérről szóló párdarabjával együtt kell olvasni, ahol röviden elemzem a közvetlenül a háború után megjelent magyar *visztaemlékezés-irodalom* szakirodalmát is, és amihez itt két szakirodalmi tételt tennék hozzá, amik mindketten közvetlenül érintik Izsáki munkáját. Sipos Balázs (2008), aki újságíróknak a közvetlenül a háború után megjelent írásait tárgyalja, elismerően szól Izsáki művéről, de egyáltalán nem elemzi. Zombory Máté (2015) a *Magyar Golgota* című nagy gyűjteményes kiadvány nyolc kötetét vizsgálja, amiben Izsáki műve is megjelent. Siposhoz hasonlóan Zombory is azt hangsúlyozza, hogy ezeknek a közvetlenül a háború után megjelent műveknek nem annyira az irodalmi, hanem inkább a szociológiai és kulturális jelentőségét kell méltányolnunk. Zombory tanulmánya közvetlenül is érinti Izsáki munkáját, mivel Izsáki könyve is a *Magyar Golgota* gyűjteményes kiadványban jelent meg; sőt, valójában két formátumban is, egyszer külön kötetként, egyszer pedig hét másik művel együtt egy gyűjteményes kötetben, ahol ő az egyetlen női szerző. Siposhoz hasonlóan Zombory sem elemzi Izsáki művét, és csak futólag említi meg, hogy egyes szám harmadik személyben ír magáról, mint a mű egyik főszereplőjéről.

Izsáki/y Margit: vidéki színésznőből írófeleség, jobboldali újságíró, a magyar háborús bűnök dokumentálója, végül az *Asszonyok* kommunista szerkesztője

Fehér Lilihez hasonlóan Izsáki Margit (1899-1977) is Budapesten született, ugyanabban az évben, de semmit nem tudni a családi háttéréről azt leszámítva, hogy az apját Izsáki Mórnak hívták. A kis Margit már hétévesen fellépett a Nemzeti Színházban, de egy egy évvel korábbi újságban is megtaláltam a nevét, mintegy két tucat további gyerek neve közt felsorolva, akik a *gyermekünnep* alkalmából felléptek a budapesti Vigadó téren (*Tolnai Világnapja* 1905.05.07). Sikerült fellelnem Izsákot a hetedik kerületi Dohány utcai polgári leányiskola 1909-ben beiratkozott diákjai között is, ezért feltételezhetjük, hogy a kispolgári „békebeli” Belső-Erzsébetvárosban nőtt fel, amit akkoriban gúnyosan „Dobóciának” hívtak, és ahol 1900-ban igen sokszínű társadalom élt, akik közül mintegy 40 százalék volt zsidó vallású (Szívós 2014), nem számítva ebbe bele mindazokat, akik zsidónak születtek ugyan, de kikeresztelkedtek a 19. század végi korai kikeresztelkedési hullám idején. A sokat hangoztatott információ, hogy Izsáki hétévesen debütált színésznőként, egyetlenegy cikken alapul, ahol a darab kritikusa, a kiváló újságíró Keszler József megdicsérte Izsákit (*Az Újság* 1906.04.07), de más

lapok, mint például a *Magyar Nemzet*, nem igazán méltatták a darabot. A szóban forgó színdarab a francia *Le Bercail* volt (magyarra *A jáászok*ként fordították), a mára már elfeledett Henri Bernstein műve, aki igen szapora tollú és népszerű zsidó bulvárszíndarab-író volt, és aki a 20. század első évtizedében lett először nagyon híres.

Mint majd látni fogjuk, Izsáki felnőtt élete tele volt identitásváltásokkal, amik során sikeresen váltott a színésznői karierről az írófeleségére egy fontos kolozsvári értelmiségi figura oldalán, majd az egyedülálló budapesti újságíró szerepére; de a politikai vonzalmait is cserélgette, előbb liberálisból lett antiszemita nacionalista, végül, a háború után, kommunista. 1942 és 1945 közt még a családneve utolsó betűjét is megváltoztatta, Izsákiból az elegánsabb és nemesibb hangzású Izsákyra, hogy aztán a háború véget értével újra elhagyja az urizáló ipszilonos végződést. Legfontosabb műve, amit nemsokára tárgyalni fogok, az *Ország a keresztfán* 1945-ből, és ez egyben a legutolsó publikációja is, ahol a neve még ipszilontra végződik. A művet úgy hirdették, mint egy újságíró riportázsát, de valójában a tíz fejezet közül négyben Izsáki elsősorban a saját élményeit írta meg 1944-ből, de anélkül, hogy koherens én-elbeszélést alkotott volna meg a dokumentarista tudósítói stílusba rejtett önéletrajzi töredékekből. Életének részletei még 1977-ben bekövetkezett halálakor is zavarosak voltak: a *Magyar*

Sajtó, melynek valaha szerkesztőségi tagja volt, a róla szóló nekrológban i-vel írta a nevét, míg a *Magyar Nemzet* 1978. január 24-én „búcsú Izsáky Margittól” címmel közölt róla írást, a nevét ipszilonnal írva. Ez a közlemény megemlítette, hogy Izsáki hosszan betegeskedett, és hogy rég elfeledve élt egy leányfalui református otthonban, de ez sem ejtett egyetlen szót sem Izsáki magánéletéről.

Izsáki 1917-ben végzett a Színiakadémián, és ugyanebben az évben debütált Jókai *Aranyemberében* az igen jóhírű Kolozsvári Színházban, amit akkoriban a *Színházi Élet* úgy jellemezte, mint ami „Erdély fejlett kultúrájának legerősebb pillére” (1922/22. szám, 12-16.o., 1. ábra).



1. ábra

1918. április 6-12., Izsáki Margit fényképe a kolozsvári *Színházi Újság* címlapján, az *Őszi viharban*, ami Jób Dániel első darabja volt



2. ábra

Csoportkép a *Kolozsvári színházról*, Izsáki Margit balról a második (*Színház és Társaság*, 1924.03.02)

szoktak hivatkozni (Balogh és Zágoni 2009). Janovics a kolozsvári magyar színház legfontosabb rendezője volt, de közben a magyar filmgyártás jelentős úttörője is. Ő teremtette meg Kolozsváron a némafilmipart, saját stúdiót épített, maga készítette és terjesztette a filmjeit, és még mozikat is épített. A stúdiójában mintegy hetven film készült, amik több mint kilencven százaléka elpusztult, több közülük azért, mert a stúdió raktárépületében nedvesség érte őket, azonban négy filmből sikerült megmenteni részleteket. Ezek egyike *A kancsuka hazájában*, ami egy 1878-as színdarabból készült. Izsáki ebben Mendelejef Juditnak, egy Oroszországban élő zsidó orvosnő részletekét játszotta. Sikerült a filmből rövid részleteket rekonstruálni, ezeket egy 2019-es bukaresti filmfesztiválon képregényformátumban közzé is tették ([elérhető itt](#)). 1918-ban Izsáki a *Doktorok tragédiája* című dráma-filmben is szerepelt, egy orvos feleségét játszotta. Janovics utolsó két filmje, amik már a háború és Trianon után, 1920-ban készültek, a *Világrém* és az időközben elveszett *A két árva* voltak, Izsáki mindkettőben játszott. A *Világrém* különösen érdekes film, dokumentarista melodráma, amiben a férj szifilisszel megfertőzi a feleségét. A romániai Egészségügyi Minisztérium adott rá pénzt, női egészségnevelés címen.

Az 1920-as évek folyamán Izsáki tagja volt a Kolozsvári Színháznak, ami akkoriban egyike volt a legfontosabb magyar színházaknak. Neve rendszeresen szerepelt a *Színház és Társaság* (Kolozsvár 1919-1927) lapjain (2. ábra) és a *Színházi Újságban* (3. ábra), egy olyan időszakban, amikor Kolozsváron annyira élénk színházi élet zajlott, hogy a színház két színházi témájú hetilap is fenn tudott tartani.

Izsáki fellépett Jób Dániel egyik ünnepelt darabjában is. Jób akkoriban fiatal feltörekvő zsidó színdarabíró volt, később a budapesti Vígszínház igazgatója lett. (Jób háború alatti életéhez lásd Vasvári 2019.)

1918 és 1920 Izsáki féltucat némafilmben szerepelt, ezek legtöbbjét Janovics Jenő készítette a tulajdonában lévő *Transsylvania Filmgyárban*, Kolozsváron, amire időnként „az erdélyi Hollywood”-ként



3. ábra

Fénykép 1919-ből a katonai erővel eltávolított kolozsvári színházról; Izsáki az első sorban balról a negyedik [Wikimedia Commons].

Kolozsváron, ugyanis Kádár úgy készült válni, hogy alig két évvel korábban nősült (*Színház és Társaság*, 1920.09.25: 12). Nem világos, hogy Izsáki hogyan keveredett bele a férje politikai tevékenységébe, de 1921-ben szerepelt a neve egy jótékonyági programban, amit a kolozsvári Szocialista Párt számára szerveztek. Házasságkötésük idején Kádár már a Kolozsvári Magyar Színház helyettes igazgatója volt, és később, 1933 és 1940 között, a színház igazgató-rendezője lett. A *Keleti Újság* egyik szerkesztője is volt, ami az 1920-as évek első felében polgári radikális lapnak számított, amiben szociáldemokrata és kommunista írók is publikálhattak. 1927-ben Kádár igen hivalkodó módon áttért a protestáns hitre, amit közhírré is tett azzal, hogy publikált egy Jézus Krisztushoz szóló giccses vallásos himnuszt, amit aztán a *Kolozsvári Tükör-Vágóhídi Ellenőr* az egyik cikkében szellemesen ki is gúnyolt (1927.01.30).

Az utolsó kép, ami a kolozsvári színpadon készült Izsákiról, 1927-ből való (4. ábra). A következő évben a budapesti Új Színházban debütált mint a *Dybuk* hősnője, ami kapcsán a *Színházi Élet* igen merész fotót közölt róla (1928/18. szám, 21.o., 5. ábra). Mindenesetre Budapesten nem lett karrierje.

1930-ban, de valószínűbb, hogy már 1927-ben a pár elvált, és Izsáki többé nem ment férjhez. Kádár viszont, aki 1920-ban vált el az első feleségétől, Faludy Évától azért, hogy elvehesse Izsákit, később harmadik alkalommal is megnősült.

1920-ban Izsáki férjhez ment Dr. Kádár Imréhez (1894-1972), aki a Tanácsköztársaság bukása után Kolozsváron lett menedéket. Kádár, aki újságíró volt, kiváló fordító, színházigazgató és jogi doktor is, fontos és befolyásos személyiséggé vált a liberális erdélyi értelmiség körében. 1924-ben ő volt az egyik, aki megalapította az *Erdélyi Szépműves Céh*et, ami az erdélyi magyar irodalom könyvkiadója volt a két világháború között. A páros küszöbön álló házassága pletyka tárgyát képezte



4. ábra

Fénykép Izsákiról 1927-ből a Kolozsvári Magyar Színház egyik darabjából (*Színház és Társaság*)

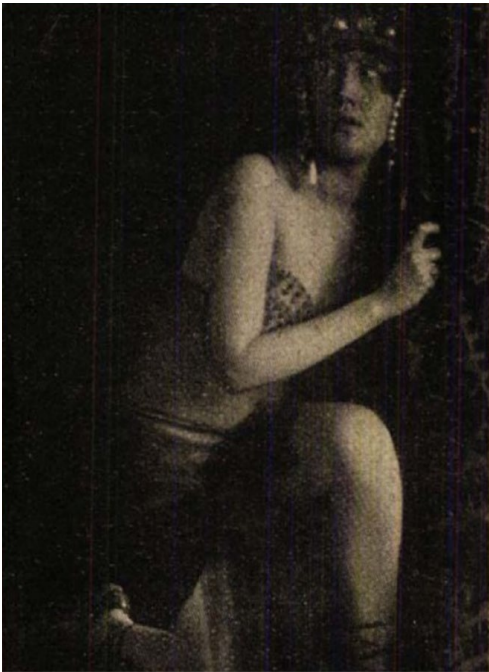
mások, akik ismerték őt a két világháború közt, hogyan látták őt. Ábel Olga az *Egy újságíró nő magánjegyzetei* című 1986-os művében részletesen ír arról, milyen volt újságírótanoncnak lenni Kolozsváron, és a későbbi deportálásáról is. Első munkáját, fiatal gyorsíróként, Kádár *Keleti Újságjánál* kapta, amiről azt írta, hogy az erdélyi zsidóság két napilapja közül volt az egyik, és az *Új Kelettel* rivalizált. Ábel pozíciója lehetővé tette, hogy kora huszonéves korától megismerje az erdélyi irodalmi és politikai életben szerepet játszó személyiségeket. Többükről is metszően, anekdotikus részletességgel ír, a nevek legtöbbje ma már ismeretlen, de néhányuk később fontos és ismert személyiséggé vált. Így például leírja, hogy a „szikár, cigányos képű Nyíró József” (48), aki később fasiszta politikus lett, és a zsidó Ligeti Ernő, akit pedig később fasiszta gonosztevők öltek meg, kollégákként dolgoztak, és az asztaluk egymás mellett állt. Kádár Imréről Ábel nagy csodálattal ír, de nem sok jót tud

Noha Izsáki soha többé nem említette Kádárt az írásaiban, később tipikusan olyan áldozatok élményeiről írt, mint amilyen Kádár is volt, akit 1944-ben üldöztek a zsidósága miatt. Azután, hogy a németek március 27-én bevonultak Kolozsvárra, Kádárt valószínűleg ugyanúgy meggyilkolták volna, mint Ligeti Ernő erdélyi magyar zsidó író, aki a *Keleti Újságnál* Kádár kollégája volt, és akit nyilas gonosztevők öltek meg 1945 januárjában (arról, hogy Izsáki mit ír Ligeti megkínzásáról és meggyilkolásáról, lásd később). A kikeresztelkedett Kádárt, harmadik feleségét és felesége lányát mindenesetre báró Kemény János és az erdélyi *Jó Pásztor Zsidómisszió* mentette meg (Bálint 2005). Ezek után Kádár a református egyháznak szentelte a háború utáni szakmai életét.

Mivel Izsáki soha nem állt elő egy koherens történettel saját magáról vagy a családi viszonyairól, talán érdemes megvizsgálni, hogy

mondani Izsákiról. Igen kritikus azzal az ideológiai fordulattal, amin Izsáki keresztülment a Kádártól való válását követően, amikor Budapestre költözött, és újságírónak állt:

...a budapesti, jobboldali *Magyarság* című napilapnál kötött ki riporterként. Ekkor már 'helyesnek' vélte, ha a balatoni fürdőzőkről úgy ír, hogy sok köztük a 'göndör hajú zsidógyerek'. A felszabadulás után Kádártól való deportált gyermekét siratva, vonult be a zugligeti Református Otthonba, ott élte le utolsó napjait. (50)



5. ábra

1928-as kép, ami Izsáki budapesti debütálását hirdeti a *Dybuk*ban

Ábel nem minden információja teljesen megbízható, hiszen semmit nem szól Izsáknak a mintegy húszévnyi, háború utáni szakmai pályafutásáról, ami után élete utolsó évtizedét tényleg egy szeretetotthonban töltötte. Külön figyelemreméltó a Kádár fiára történő utalás, akit zsidóként Dachauban öltek meg, de aki valószínűleg Kádár rövid ideig tartó első házasságának a gyümölcse volt, és nem Izsáki gyereke. Mindenesetre Izsáki határozottan azt a benyomást keltette az írásaiban, hogy nem volt gyereke.

Izsáky Margit, a jobboldali keresztény újságíró ipszilonosítja a nevét

Az 1930-as évek elejére Izsáki újságíró lett. 1932 és 1938 közt a *Magyarság* című keresztény értelmiségi irredenta jobboldali politikai napilapnak dolgozott. Parasztokról, fiatalokú bűnözőkről és a nőmozgalomról írt, de novellákat és divattudósításokat is publikált, továbbá, a háború idején, antiszemita cikkeket. Amikor a *Magyarság* 1938-ban a nyilaskeresztesek

propagandaszócsövévé vált, két volt szerkesztője, Pethő Sándor és Hegedűs Gyula megalapította a németellenes *Magyar Nemzet* című politikai napilapot, ami aztán a keresztény értelmiségi irredenta antifasiszta ellenállás legfőbb fóruma lett (Rosdy 1998). Onnantól kezdve Izsáki az új napilapnak is dolgozott. Érdekeség, hogy 1943. november 13-án, amikor a *Magyarság* már jó ideje náci lap volt, egy állítólagos felháborodott olvasó, „Dr. H. M.” Kolozsvárról, levelet írt a szerkesztőnek, látszólag azért, hogy panaszt tegyen Izsáki egyik *Magyar Nemzet*-ben megjelent filmkritikája miatt, valójában inkább azért, hogy kódolt nyelven megvádolja Izsákit azzal, hogy zsidó, mondván, nemcsak, hogy dicsérte a külföldi irodalmat, de az írása is tele volt külföldi szavakkal és „gettózsargon”-nal.

A nyilas *Magyarság*-ban 1943-ban megjelent burkolt vádaskodás, miszerint Izsáki zsidó lenne, nem az első ilyen incidens volt, de, érdekes módon, korábban a zsidó *Egyenlőség*, a neológ magyar zsidóság szócsöve, fogalmazott meg ilyesmit 1937-ben (a lapot aztán a következő évben be is tiltották). Ez azután történt, hogy Izsáki durván antiszemita cikket publikált a *Magyarság*-ban, de még azelőtt, hogy a lapot átvette volna a Nyilas Párt. Ezt követően a *Magyarság* 1937. augusztus 9-i számában felháborodott szerkesztőségi állásfoglalás jelent meg az *Egyenlőség* arcátlansága miatt. Az állásfoglalásban az *Egyenlőséget* „zsidó fajvédelmi hetilapnak” titulálták a szerkesztők azért, mert Izsákinak egy Siófokon készült riportja után – amiben Izsáki „bizonyos kanálfülű gyerek”-ről és „libazsíros kövér asszonyságok”-ról írt, hogy volt merszük kimenni a strandra – az *Egyenlőség* azt merete írni, hogy Izsáki valójában zsidó, avagy, ahogy ma mondanánk, „outing”-olta Izsákit. A *Magyar Nemzet* szerkesztői „kikérték maguknak”, hogy Izsáki zsidó vagy „zsidó származású” lenne. A következő számban, 1937. augusztus 12-én ugyanazon lap egyik rovatvezetője folytatta a témát (4.o.), arról tudósítva az olvasókat, hogy tényleg semmi újdonság nem volt Izsáki állításában, hiszen Siófokot már az ő régmúlt ifjúsága idején is Zsidófoknak becézték. Az antiszemita toposz, miszerint a zsidók ellepik a fürdőhelyeket, aligha Izsáki eredeti ötlete volt. Az újságoknak már az 1840-es évek óta egyik kedvelt műfaja volt a „fürdői levelek”, azaz sajtóbeszámoló a fürdőtársadalomról, és ezekben időnként megjelentek történetek a „fürdőkben felbukkanó zsidókról”; később a tréfás kabaréjelenetek és viccek is tobzódtak a „fürdőre járó parvenü alakok”-ban, és még Karinthy Frigyes is írt *Iphigenia Siófokuszban* címmel „sorstragédiát” (Schweizer 2014).

Izsáki, az előbb említett megfáradt antiszemita propagandájával ellentétben, amit a Balatonnál nyaraló zsidókra szórt, elsősorban olyan különböző témákról írt cikkeket, amik a társadalom legelesettebb tagjairól szóltak, és ismételten visszatért a nők életét érintő kérdésekre is. Így például „A pártában sokasodó leányok”-ban arról írt, hogy hetvenezer egyedülálló nő

él Budapesten (akik közé magát is odasorolta), akik feleségek és anyák lehettek volna, de akik, „hogy finoman fejezzem ki magamat, hetvenezer nő, aki senkinek sem kellett” (*Magyarság* 1936.03.06.). Egy ugyanerről a témáról szóló másik cikkében azt írta, hogy a háború tehet arról, hogy ezek a nők nem tudtak férjet találni maguknak, de közben nincsenek kiképezve olyan munkákra sem, mint fiatalabb és csinosabb nőtársaik, és ezért rettenetes munkákat kell végezniük, mint például a szemfelszedőét (*Oroszáji Friss Újság* 1938). A *Magyar Nemzet* 1940-es karácsonyi számában Izsáki lírai hangú cikket publikált Bözödről (1940.12.25.). Azt írta, hogy az a vallásszabadság földje a „székelysidók” számára, akiknek az elődei 1868-ban áttértek a zsidó hitre, de közülük már csak húsz család maradt meg, akik nagy szegénységben élnek, nem tartanak disznót, csak szárnyast, és hogy ezek a szerencsétlenek hordják a paraszti élet minden terhét, a vallásból eredő teherrel együtt. 1941-ben Izsáki a „menhelyi gyermekek sorsáról” is írt riportot, amit aztán a következő évben egy kis könyv, az *Isten fekete báránykái: riportok a nagyváros árnyékából* követett. Ennek megírásához népligeteket, bérkaszárnyákat, fővárosi nyomortepeket keresett fel, hogy a „bűnöző gyermekek sorsának lélektani motívumait” kutassa, így olyan fiúkét, akik tíz-tizenkét évesen csapatokba szerveződtek, és lányokét, akik két fillérért eladták magukat, amikor gyakorlatilag még gyerekek voltak.

1943-ban Izsáki furcsa kis könyvet jelentetett meg kamaszlányoknak *Ez történt velem* címmel, ami tíz rövid riportot tartalmaz, amiben tizenéves lányok – köztük egy varrolány és egy áruházi kiszolgálónő – mesélnek a problémáikról. A könyvet pozitívan említette egy rövid kiritka, mondván, végre nemcsak tehetséges lányok szerelméről és házasságáról szól, mint a többi lányregény, hanem a fiatal nők komoly női problémáiról, akiknek nemcsak asszonyi hivatásukra, hanem életpályára is kell készülniük. Egy kritikában, ami a *Színházi Magazin*ban jelent meg, Izsáki nagyon dicséri az akkoriban igen újtónak számító feminista kiadványt is, a Kótzsián Katalin és Török Sophie szerkesztette *Költőnők antológiája: Sapphótól napjainkig* című válogatást, amihez Török Sophie írt előszót (Izsáki 1943).

Ellentétben ezekkel a komoly cikkekkel, 1941 és 1943 között Izsáki arra kényszerült, hogy ostoba hasábokat írjon a tavaszi divatról a *Magyar Nők Lapjába*. 1943-ban a „Van új a nap alatt” című újévi divatrovatában „kiskosztümszerű jumperruhá”-ról és „szövetruha szenzációk”-ról ír, aztán, némi valóságérzékkel, „az örökös problémá[ról], az átalakítás[ról]”. Egy másik cikkében, „A dáma ruhatára”-ban azt mondja, hogy egy igazi dáma csakis drága selymet és gyapjút hordhat (*Magyar Nők Lapja* 5, 1943.03.01.), és dicséri a „fekete selyemruhá”-t, ami akkoriban feltehetően igen divatos lehetett Párizsban, és még egy igen stílusos „sottis lumberjack” szövetről is szót ejt. Izsáki feltehetően azért kényszerült ilyen cikkek írására, hogy valahogyan

eltartsa magát, de utólag visszatekintve érdekes, hogy még a háború idején is milyen sok nő volt, akiket továbbra is elsősorban a divat foglalkoztatott. Ábel Olga a fentebb említett memoárjában felelevenít egy anekdotát, ami akkor esett meg, amikor a családja esküvőre gyűlt össze, és ami jól példázza, hogy pontosan ugyanezek a kisszerű dolgok foglalkoztatták a zsidó nőket is:

... a nőknek első dolguk volt, hogy előlről-hátulról mustrálgassák egymást, szétnyitották egymás kabátját, hogy lássák miként adjusztálták magukat az ünnepélyes aktushoz. 'Miért vettél fel zöld turbánt miért nem vetted a kéket? ...A csipkeruha nem délutáni darab' ... és így folyt ez vég nélkül. Én pedig hazamenve, ezt irtam be jegyzetfüzetembe: 'Így a zsidók 1941-ben'. (127)



6. ábra

Izsáki fotója a „Csuparossz” rovatban 1944-es számban.

A *Színházi Magazin* minden egyes 1944-es számában megjelent egy ostoba rovat is, aminek „Csuparossz” volt a címe. A rovatot Izsáki szerkesztette, a fényképe is mindig ott szerepelt (6. ábra).

Így például az április 5-i számban feltehetően humorosnak szánt hasábot írt egy férfi olvasóról, aki panaszlevelet írt a lapnak arról, hogy „kilopták a kabinból” az „értékes töltőtoll”-át és a zakóját, amire Izsáki azt válaszolta, hogy a toll még nem gond, hiszen nem feltétlen kell annyit írni, de a zakó elvesztése, amennyiben „valódi

békebeli finom szövetből készült”, tényleg igazi veszteség. Mindezek az ostoba írások csak hetekkel azelőtt jelentek meg, hogy a zsidóktól minden értéküket elszedték, amikor gettókba gyűjtötték őket a deportálásuk előtt, és sokukat meg is kínozták, hogy árulják el, hová rejtették el az értékeiket. Amint azt Frank Erzsébet írja a közvetlenül a háború után megjelent memoárjában arról, hogy mi történt, mármint az ő esetében a miskolci téglagyárban: oda kellett adniuk az ékszereiket, a pénzüket, a karórájukat, jobb bőrtáskáikat, arany töltőtollukat, zálogcéduláikat... „pontos, jó karóráam, nagyon nélkülöztem minden holmim közül... ez és töltőtollam fájnak tán legjobban” (Frank 1946: 15).

Izsáki, egy hónappal a „töltőtollas” cikke után és ugyanabban a tárcarovatban, meglepően durva propagandacikket publikált arról, hogy „pólyásbabák”-at hagynak a „telepeken”, és amikor egy kisfiú kinyitotta az

egyiket, az felrobbant (1944.05.01). Izsáki itt csak megismételte az 1943 óta terjedő propaganda-rémhírek egyikét, amik külföldi hírügynökségektől származtak, de az eredeti hírek, azon kívül, hogy különféle játékszerekre – Miki egerekre, mackókra, kis elefántokra – vonatkoztak, töltőtollakról, mérgezett öngyújtókról és cigarettákról, mérgezett cipőkrémes dobozokról és mindenféle más árucikkekről is szóltak, amiket állítólag a Szövetségesek repülőgépei dobtak le, azzal a kimondott céllal, hogy megöljék velük a gyerekeket. Ezeknek a rémhíreknek a leghírhedettebb illusztrációja Szennik György 1944-es propagandaplakátja volt, amin egy kislány látható, aki egy felrobbanó babától sérült meg, amit állítólag amerikai repülők dobtak le. Szenniket a háború után tizenöt évre ítélték, amiből hetet le is ült.



7. ábra

Izsáki 1944.3s cikkének illusztrációja.

Ezek a rémhírterjesztő cikkek, Izsákiét is beleértve, mindig ugyanazt a homályos értesülést szajkózták, de természetesen sosem adtak meg konkrét helyet vagy időpontot. Izsáki bevitt egy saját csavart is a történetbe azzal, hogy hozzátett egy szívhez szóló retorikai kérdést, miszerint volt-e valaha olyan háború a földön, ami „ártatlan gyerekek” kezébe tesz „robbanó játékszereket” (7. ábra). Izsáki ezeket a sorokat egészen pontosan 1944 májusában írta, amikor zsidó gyerekeket küldtek tömegesen a halálba. Valószínűleg módon Izsáki ugyanebben az évben négy kötetnyi mesegyűjteményt is közreadott Andersentől, a Grimm-testvérektől és az *Ezeregyéjszaka*ából

válogatva, amiket állítólag ő fordított az eredetijükből és ő is dolgozott át.

1945 után Izsáki folytatta az újságírói tevékenységét, visszatért nevének a korábbi, plebejusabb hangzású írásmódjához, és gyors politikai irányváltást vitt végbe; avagy, ahogy 1946-ban Király Dezső mondta, aki az 1946 és 1948 közt létezett *Szabad Száj* politikai vicclap szerkesztője volt: Izsáki „újabbán a kommunista pártért lelkesedik”, utalva arra, hogy Izsáki korábban jobboldali volt. 1945. december 13-án Izsáki karácsonyi rádióműsorát már a szociáldemokraták napilapja, a *Világosság* (1945-1952) reklámozta, ami a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) megalakulása után 1948-tól kezdve az új párt hivatalos lapja lett ([elérhető itt](#)). Kertész Imre is dolgozott a *Világosságnak*,

de 1951-ben elbocsátották, amikor a lap a hivatalos pártvonalat kezdte követni. Ezzel szemben Izsáki *Világosság*beli publikációit jól jellemzi az az 1949. április 24-i cikk, amiben Izsáki az ötéves tervet magasztalja, és arról ír, hogy „lejárt az idő, amikor a műveltség a jómódúak monopóliuma volt”, és hogy most már mindenki ingyen tanulhat. Egyik 1946. július 26-i cikkében, ami a *Magyar Szó*ban jelent meg, egy belgrádi útját írja le, és azzal magyarázza Belgrád felsőbbrendűségét Budapesttel szemben, hogy „ezt a várost nem az espressókon kezdték újjáépíteni”, és hogy tisztaság van, nincs háborús törmelék, se kávézók és eszpresszók, de van huszonkét új gyermekotthon és négy bölcsőde, és semmit nem lehet dollárért kapni, de „emeletes parafatalpú luxusszandál”-t sem lehet ott venni. Izsáki 1946-tól kezdve aktív az MNDSZ-ben (a Magyar Nők Demokratikus Szövetségében) is, ami eredetileg egy pártsemleges tömegszervezet lett volna, valójában a kommunista párt fedőszerve, polgári nők gyűjtőegylete (Pető 1998). 1947-ben az *Asszonyok* című lap főszerkesztője lett, amit a Magyar Kommunista Párt támogatását élvező MNDSZ adott ki, és 1949-ig létezett. A hetilap a pártközpont irányítása alatt állt, és 1949-ben a *Nők Lapja* váltotta fel, ami eleinte a Szovjetuniót támogató kommunista pártot kiszolgáló képes, politikai hetilap volt (Kádár 2003). 1950-ben Izsáki érdekes propagandacikket közölt a *Nők Világában*, ami egy amerikai-magyar kommunista női lap volt, New Yorkban jelent meg, és úgy reklámozta magát, mint ami „a magyar női munkáslap” (Fejős 2021). Még a hatvanas években is megjelentetett több interjút is, amiket kommunista nőkkel készített, és amik az *Asszonyok* című női lapban jelentek meg; de újságírói tevékenysége kiterjedt a kommunista *Kanadai Magyar Munkásra* is, ahol 1960-ban cikket közölt „A televízió felelőssége” címmel. A felszabadulás harmincadik évfordulójának alkalmából 1975-ben, két évvel a halála előtt, megkapta a *Vörös Csillag Érdemrendet* a felszabadulás idején végzett tevékenysége elismeréseként.

Izsáky Margit *Ország a keresztfán* című műve, közvetlenül a háború után

Noha Izsáki a háború előtt és után is újságíróként dolgozott – még ha radikálisan más politikai meggyőződést vallott is –, és noha írt néhány novellát és más rövidebb terjedelmű szépirodalmi művet is, az 1945-ben a *Magyar Golgota* sorozatában megjelent *Ország a keresztfán: riport regény* (8. ábra) című műve az egyetlen időtálló munkája. De ez a mű több figyelmet érdemel annál,



8. ábra

Az *Ország a keresztfán*: riport regény borítója.

az egyes stációi és epizódjai reprezentálnak, amit az egész nemzet szenvedett el. Izsákinak a sorozatban publikált kötetét azzal ajánlották, hogy speciálisan a nők problémáira fókuszál: „a neves író nő Magyarország apokaliptikus korszakának asszonyi tragédiáit eleventeti meg igazi újságíróhoz méltó riport regényében”. (A sorozat további huszonnégy kötetéből három memoár van még, aminek nő a szerzője: Gáspárné Dávid Margit: *A sárga csillag*; Fedor Ágnes, más néven Fischer Eszter Terézia: *Ezt is túléljük*; és Palkó Vilma: *A német halálgyárak* című művei.)

Izsáki a *Bevezetés*-ben magyarázza el a könyv címét, és arra szólítja fel olvasóit és az egész nemzetet, hogy vállaljanak felelősséget:

Tartsunk lelkiismeretvizsgálatot. Hogyan történhetett, hogy idáig jutottunk. Családok pusztultak ki és a megmaradt családokban reménytelenül siratják vagy szívszorongva várják vissza azokat, akik elmentek. Mindenütt pusztulás, romok. Szerencsétlen ország. Újságíró vagyok. Kötelességem hogy amit láttam, megéltem, megírom. És még hozzá ebben a formában – riportot írok, nem regényt. Minden, ami ebben a könyvben van, valóság.

A *Kossuth Népe* (1945.07.05., 5.o.), ami „pártonkívüli napilap”-ként hirdette magát, és amibe Izsáki is írt ekkortájt, rövid dicsérő kritikát jelentetett

hogy pusztán csak egy tétel legyen a korszakkal foglalkozó tanulmányok bibliográfiájában.

A *Magyar Golgotát* úgy reklámozták, mint „amit mindenkinek tudnia kell! A Magyarország igaz története: 'a tízhónapos tragédia'”, és azt ígérték, hogy általa „a 1944. március hó a-1945 január 20. közötti magyar politikai események peregnék le szemünk előtt hiteles adatok alapján”. Más szóval, a *Golgota*-sorozat célja nem az volt, hogy a II. világháború tragikus eseményeit mutassa be, hanem csakis a német megszállás időszakát, és bár szinte az összes szerző zsidó származású volt, ezt sehol nem hangsúlyozták, mintha a zsidók sorsa is csak egy olyan nemzeti katasztrófa része lett volna, amelyet annak a *közös sornak*

meg, amiben magasztalta a könyv irodalmi érdemeit, mondván, „nem egy asszony, nem egy újságíró, hanem egy író alkotása”, de ezt leszámítva a könyvnek nem volt számottevő fogadtatása. Izsáki kötete egy tíz *tárcából* álló gyűjtemény, ahol a tárcák némelyike, Izsáki korábbi írásaihoz hasonlóan, a társadalom számkivetettjeiről szól, csak itt épp arról, hogy mi lett a sorsuk 1944-ben és 1945 elején. A fejezetek nem követnek semmiféle kronológiai sorrendet vagy tematikai beosztást, ami elfedi a tény, hogy a tíz tárcából négyben Izsáki maga is felbukkan, és hogy így a tárcák egy töredékes, bár nem könnyen hozzáférhető memoárt adnak ki Izsáki életéről 1944-ben.

A lap terjedelmi korlátai miatt itt nem írhatok részletesen mindegyik rémíztő történetről, amit Izsáki mesél (ugyan fontosak lennének Magyarország 1944-beli történetének rekonstruálásához). Létező bővebb szövegemből a legtöbb tárcát csak említhetem, és kizárólag azokra térek ki, ahol maga Izsáki szerepel, ugyan mindig harmadik személyben. Az első fejezet két, egymással ellentétes történetet mesél el arról, hogy mi lett a tizenéves fiúkkal a háborúban: az elsőben a fiúk áldozatokká válnak a Hungarista ifjúsági légióban és a Hunyadi Gránátos Hadosztályban, a másodikban két tizenéves fiú háborús gyilkossá. Izsáki egy retorikai kérdéssel zárja a fejezetet, amikor közvetlenül a magyar nőkhöz intézi szavait, „asszonyok, anyák, miért hagytuk, hogy ez megtörténhet, hogy ezek az emberek hozzáférhettek más anyák fiaihoz?” (15). Később, „Az asszony, aki egyedül maradt” című 1946-os írásában Izsáki visszatér a leventék tragikus sorsának témájához: egy elvált, harmincas éveiben járó, dzsentrí családból származó asszony kétszeresen is tragikus történetét írja meg, a sajátját, és a fiáét, hogy hogyan próbálta meg, változatos módokon, egyedül eltartani a fiát, és aztán sikertelenül megmenteni, miután az megszökött, és csatlakozott a Hunyadi-páncélosokhoz. A fiúkat ágyúölteléknek használták, és sokan közülük vérhastól és tífusztól haldokoltak, de a parancsnok még így sem engedte meg a nőnek, hogy hazavigye a fiút, és az asszony nem is látta őt soha többé. Az asszony élete romokban hevert és, mint mondta, a „romvárosban csipkekombinét árulok a síberek babáinak”. Izsáki nem említi, hogy a fiút mindent bizonnyal Vitéz Görgey Vince *Hajrá páncélosok! Egy magyar páncélos naplója. A szovjet elleni hadjárat 120 napja* című háborús bestsellere befolyásolta, ami 1942 karácsonyán jelent meg. Görgey könyve legalább annyira szól a zsidókról, mint a csatákról, és olyasmik szerepelnek benne, mint például, hogy „a sarló és kalapács meg a vörös sarló csupán nem más, mint a hatágú zsidó-csillag, a *Mogendorid* álcázása!”

A második fejezet a nem-zsidó politikai áldozatok sorsáról szól, amit Izsáki egy interjú révén Pomozy Zoltánnal készített, aki az antifasiszta függetlenségi mozgalom egyik hőse volt, és akit megkínóztak, börtönbe vetettek, a négy-hónapos terhes feleségét pedig kivégezték vagy agyonverték,

A harmadik fejezetben Izsáki egy szívet tépő történetet mond el arról, hogyan bújtattak tizenegy fiút a budai Szent Alajos árvaházban. Amikor a nyilaskeresztesek betörték a menedékhelyre, a pap tiltakozni próbált, mondván, a fiúk mind keresztények, de a fiúkat kényszerítették, hogy tolják le a nadrájukat, és ezután mindannyiukat a Dunába lötték. Az ötödik fejezet egy másik, szintén árvaházban játszódó rémtörténetet mesél el. Ez egy nőről szól, akinek a férje munkaszolgálaton volt, és a nő a Nemzetközi Vöröskereszt árvaházában hagyta a kislányát, Marikát, míg ő maga Budán bujkált. Kislányát a felszabaduláskor nem találta meg. A házmester mondta el neki, hogy a felnőtt felvigyázók ellopták a kakaót, a tejport, a lisztet és a grízt, amiket eredetileg a gyerekeknek szántak, aztán végül magukra hagyták a gyerekeket, akik mind meghaltak.

Izsáki hosszan ír Ligeti Ernő megöléséről, aki kiváló író és publicista volt, továbbá, Izsáki szerint, a legjobb erdélyi újságíró is. Azonban nem árulja el, hogy személyesen ismerte Ligetit, ami azt illeti, már 1920 óta, amikor Ligeti Izsáki férjének, Kádár Imrének közeli ismerőse és barátja volt a *Keleti Újságnál*, és azt sem árulja el, hogy amikor 1943-ban Ligeti Budapestre ment, akkor Izsákiival kollégák lettek a *Magyar Nemzetnél*. Izsáki elmeséli, hogyan kínozták meg és lötték agyon Ligetit, a feleségét és a fiát, és hogy a fiú, Ligeti Károly nem halt bele a sebeibe, hanem jelenleg teljes apátiában éli az életét, és hogy ő, Izsáki, megpróbálta meggyőzni, hogyha elkezdene beszélni a vele történekről, az jót tenne neki. Ez a fejezet is igényel némi magyarázatot a mai olvasó számára. Ligeti (1891-1945), akinek az életművét ma már inkább csak a szakértők ismerik, a két világháború közti Erdély egyik fontos értelmiségi alakja volt, egy liberális, a magyar nemzethez hű és egyben zsidó irodalmár, aki hitt a demokratikus társadalom eszméjében, és abban, hogy egy ilyen társadalomban az asszimilálódott zsidóknak lenne esélyük arra, hogy a nem-zsidó társadalom részévé váljanak. Ligetit, aki az erdélyi magyar nyelv, irodalom és identitás megőrzéséért dolgozott, „az erdélyi magyar irodalom Radnótijá”-nak hívták (Kántor Lajos 2002: 93, Filep 2019). 1943-ban, amikor Budapestre költözött, *mentesítést* szerzett magának, ami azt jelentette, hogy mentesült a zaklatások alól. Ennek ellenére, és annak ellenére, hogy milyen nagy szolgálatot tett a magyar ügynek a román uralom alatt, úgy végezte, hogy 1945 januárjában magyar fasiszták ölték meg, Kun páternek – aki ferences pap volt, a nyilas halálbrigád parancsnoka – a személyes parancsára. Fia, Károly túlélte, bár négy golyó is eltalálta; egy magyar katonai járőr talált rá, és vitte be egy kórházba. Károly végül Németországba ment, aztán 1953-ban az Egyesült Államokba, ahol ékszernagykereskedő céget alapított Los Angeles-ben, ami még mindig megtalálható a neten Charles Ligeti neve alatt. Nem sikerült részleteket megtudnom az amerikai életéről, azt leszámítva, hogy elvált, és nem maradt utána túlélő rokon. 2015-ös gyászjelentése Charles Moshe Ligeti

névre szól, és 1928-ra teszi a születési idejét, ami azt jelenti, hogy 1944-ben tizenhat éves lehetett.

Az *Ország a keresztfán* legfontosabb darabja, ami egyben a leginkább irodalmi jellegű is, a hatodik fejezet, ami az ironikusan egyszerű „Egyszerű történet” címet viseli, és amiben egyes szám első személyben egy névtelen nő mesél, aki a szerzővel azonos. A nő, a lánytestvére és a lánytestvér két kisgyereke, nem részletezett okokból, Rácalmásra szálltak meg, egy festői dunántúli városkában, az idős és zsidó Reményi néninél, akinek negyven éven át vegyeskereskedése volt a városban. Az elbeszélő szívszorító részletességgel írja le az utolsó napokat és órákat, amiket a kedves idős asszony az otthonában tölt, amint készülődik, összecsomagolja a holmiját a deportáláshoz, és amint nem magáért aggódik, hanem azért, hogy hogyan helyezze biztonságba otthonában a ruhákat, amikre oly fáradságos munkával spórolt össze a két fiának – és akik mindketten keresztények, biztosít erről minket az elbeszélő – , arra az időre, amikor majd hazatérnek a kereskedelmi flottától. Izsáki érzékletesen írja le az egész város hangulatát, de különösen a helyi asszonyok viselkedését, azokét, akik korábban a zsidó szomszédait „édesem”-nek, „drágám”-nak, „angyalom”-nak hívták, és recepteket csereberéltek velük, de akik most már nem is köszönnek nekik, és hogy hogyan terjedt el a hír, hogy azt is meg fogják motozni, akit látnak egy zsidó házba bemenni, és hogy ha van olyan holmijuk, amiről gyanús, hogy zsidók számára rejtegetik, akkor azt el fogják kobozni. Izsáki ugyanakkor kiemelte a városka orvosának és gyógyszerészének az elismerésre méltó viselkedését, mivel ők továbbra is segítettek a szerencsétlen zsidókat, akiket aztán Pentelére [Dunapentelére] vittek gyűjtőtáborba, és ez volt az utolsó dolog, amit az elbeszélő hallott felőlük. Izsáki azzal zárja a történetet, hogy szegény Reményi néni sorsa mindazon zsidókét kéne jelképezze, akiket megfosztottak a holmijuktól, és aztán deportáltak és elgázosítottak Auschwitzban. Újfent az a helyzet, hogy ma már jócskán van mit hozzátenni ehhez a történethez, mivel ma már sokkal többet tudunk Rácalmás egykor virágzó zsidó közösségéről, ahonnan hatvankilenc embert gyűjtöttek be április 18-án, és aztán június 14-én Auschwitzba deportálták őket, ahonnan csak négyen jöttek haza (<http://racalmasiemlekek.blogspot.com/2015/02/>). Érdekes módon jó hatvan évvel később Reményi néni családjáról is jóval többet tudhatunk, egy nagyon más jellegű forrásból, konkrétan egy családtörténetből, amit Reményi néni unokája, Dan Reményi publikált, *The Story of Steve: An Immigrant's Tale* [Steve története: egy bevándorló meséje] címmel 2008-ban. Ebből megtudhatjuk, hogy Reményi nénit Mariskának hívták, és hogy három fia volt, akik közül ketten érték meg a felnőttkort, és hogy 1938-ban okosan mindkettejüket tengerészeti híradós tisztnek taníttatta, hogy így lehetőségük legyen elhagyni Magyarországot. A könyv a fiatalabbik fia, István – később

Steven Reményi – későbbi életéről szól, arról, hogyan dolgozott híradós tisztként egy finn hajón, a *Vicián*, hogyan feneklettek meg Dublinban 1941-ben, ahol aztán elvett egy helyi fiatal lányt, és hogyan költözött a családjával, szerencsét próbálni, Dél-Amerikába. Sok más asszimilálódott vagy átkeresztelkedett magyar zsidóhoz hasonlóan, István is végig hallgatott a származásáról az egész emigrációban töltött élete alatt.

Az előbb említett, Rácalmásról szóló történet a kötet másik három történetéhez is kapcsolódik. Ezekben szintén egy névtelen nő szerepel, továbbá a nő húga és a hóg két kisgyereke, és bár a szereplők végig névtelenek vagy más és más néven szerepelnek, mindegyik történet Budapest ostromakor játszódik, egy budapesti épület lakóközösségében. Mind azt beszéljük el, hogy egy nőkből álló közösség hogyan várta a Vörös Hadsereg bevonulását, a férfiak ugyanis vagy a fronton voltak, vagy eltűntek, vagy bujkáltak. Az eseményszálakat mindig a nők megküzdési stratégiái tartják egyben, kapcsolatot létesítve a háborús reakcióik és a háború előtti foglalatosságaik között, mint amilyen a háztartásvezetés, a gondozás, vagy az anyai szerep. A „Főzés a légó pincében” egy földalatti óvóhelyről szól, a pinceélet mindennapi gondjairól, a nők mindennapi életének eseményeiről, mint amilyen az élelem megszerzése, vagy hogy hogyan próbálnak babot főzni egy alig működő öreg tűzhelyen. A kép, amivel Izsáki leírja a nők szedett-vedett külsejét, amint megjelennek kora reggel, és próbálnak tüzet gyújtani, azoknak a divatleírásoknak mutat görbe tükröt, amiket Izsáki alig két évvel korábban írogatott:

Szállingóznak lefele a hívek, öreg férfikabátban és sípulóverben, a titkárnő úrhölgy, az ura nadrágjában és kurta vakondbundában, a felügyelő felesége, a házmesterné, akinek a szeme mindig lobogó rémület, három slafrokot szedett magára, úgy vacog.

A pince lakói közül egyet srapnel talál el, de senki nem meri megkockáztatni, hogy kórházba vigye, ezért tetanuszt kap, és meghal. Egy másikuk épp szülni készül, a házmester a szökevény fiát bújtatja, megint másikuk a férjét, egy fiatal anya pedig két kisgyerekéről próbál gondoskodni. A figyelmes olvasó számára világossá válik, hogy Izsáki ebbe a történetbe is belekomponálta magát, ő az a „bekötött fejű szürkepantallós fiatalasszony, aki színésznő volt valaha”, és akinek ugyan se kutyája se macskája, de segíteni próbál a nála jóval fiatalabb húgának, akinek nincs neve, csak „kisanyó”-ként említik, és aki önfeláldozó anyaként a két kisgyerekéről gondoskodik. A jelenet azzal zárul, hogy „kisanyó” gyorsan megpróbál rántást készíteni a rántott leveshez, és ez a kép ismétlődik meg a kötet ajánlásában is: „Kisanyónak, aki mindig felment a konyhába, mert a gyerekeknek meleg ételt kell enni”.

Az „Éhség” című fejezet ugyanebben a légoltalmi pincében játszódik, és többen a „Főzés a pincében” női szereplői közül megjelennek itt is, de itt már a fentebb említett nő, a húga és annak gyerekei lesznek a főszereplők, miközben Izsáki alteregójára mindig egyes szám harmadik személyben történik hivatkozás, bár ezúttal a gyerekek – akik itt más néven szerepelnek, mint az előző történetben – már „Mici néni”-nek hívják őt. A légópince többi nőalakja is megjelenik, mindannyian főzni akarnak a tűzhelyen, ami itt viszont már az előző történetből ismerős titkárnő tulajdona, aki nyilvánvalóan a vakondbundáját cserélte el érte a házmesternével. Mialatt a gyerekek anyja Budakalászra megy élelmet venni, a színésznő-nővér, aki egyben a gyerekek keresztanyja is, próbál ügyetlenül gondoskodni róluk. Mint azt a cím is hangsúlyozza, a főszereplő éhségérzete elnyom mindent, és ezért nem tud kellő figyelmet fordítani a gyerekekre. Szégyelli, hogy az a száraz kenyérdarab, amit ő eszik, nagyobb, mint amit a gyerekeknek ad, és azt is, hogy titokban behabzsolt egy kanál zsírt. Ennek az egy történetnek tulajdonképpen boldog vége van, mivel a fiatal anya vidékről élelemmel tér vissza, amit régi ruhákért és kelmékért cserébe kapott, és ezért az elbeszélő biztosíthatja a gyerekeket arról, hogy aznap este majd *grenadiermarscht* ehetnek.

A „Temetés a Nádor utcában” az utolsó a három fejezet közül, amelyek Izsáki saját élményein alapulnak, egyben a kötet utolsó darabja is, és ugyanabban a légópincében játszódik, de egy nyilas razziát ír le a háború legutolsó óráiban. A lakók közül ketten meghalnak, és a többieknek valahogy el kell temetniük őket, ezért gödröt ásna a Parlament előtti téren és koporsó nélkül oda temetik őket, miközben két német katona nézi őket és röhög rajtuk. Zombory a kötet borítóját, amin „sírhalom” és „abból kiemelkedő kereszt, háttérben a Parlament” látható, „metaforikus borító”-nak nevezi, „az áldozat fogalmának kollektív jellegére utalva” (84). A borító persze, hogy metaforikus, de ha alaposabban szemügyre vesszük, észrevehetjük, hogy nemcsak egy nagy kereszt van rajta, hanem sok kisebb is a háttérben, mutatva, hogy a Parlament előtti tér, ahogy ezt az utolsó fejezet is írja, egyben valódi sírhelye is lett sokaknak. Ez a három fejezet együtt egy *pincenapló* töredékeinek tekinthető, hogy Nagy Lajos 1945-ös művének címére hivatkozzam, amit igen pozitívan fogadott a kritika. Noha Nagy ezen művét itt nem tárgyalhatom, de érdekes lehet, ha nagyon röviden összehasonlítjuk azokat a társadalmi nemből adódó különbségeket, ahogy a két szerző elbeszéli az általa átélteket, sőt, talán azt is, hogy mennyiben érzékelik egyáltalán publikálásra méltónak ezeket az élményeket. Miközben Izsáki nőkről ír, arról, hogy miként főznek, nevelnek gyereket és bújtatják a férfitrokonait, Nagy a pinceélettel járó mindennapos nélkülözésekről a saját szemszögéből tudósít, így például, hogy milyen nehéz így írni, vagy hogy folyton ugyanazt a sztrapacsokát, babot és borsót kell ennie,

amit a felesége főzött, de ír azokról a kisebb megpróbáltatásokról is, amit a napi tisztálkodás jelentett:

Ma nagy nehézségekkel elvégeztem a következő munkákat: megmosakodtam, felöltöztem, a ruhámat kikéfélttem, vécén voltam. Mindez nehéz, alig elintézhető dolog. Például ruhát kefélni a lépcsőházban kell. Ezt különben már, úgy emlékszem, leírtam, illetve elsírtam. (Nagy 2015: 68)

Izsáki és Nagy Lajos pincenaplói összehasonlíthatóak, mivel mindegyik 1945-ben jelent meg, de ma már összevethetjük őket más pincenaplókkal is, amiket ugyanekkor írtak, de csak az elmúlt évtizedben kerültek a nyilvánosság szeme elé. Ezeket keresztény női perspektívából írták, és a zsidók helyzetét alig vagy egyáltalán nem említik. Ilyen pincenapló például Barsy Irma (1897-1991) *Pincenapló – Ne fordulj vissza! Egy valós budapesti történet* című műve, ami a szerzőnek – aki már szert tett egy kisebbfajta irodalmi elismertségre a háború előtt – a ferencvárosi életét dokumentálja 1944. november 1-től 1945 decemberéig. De ilyen a huszonnégy éves fiatal feleség és anya Juhász Eszter németnyelvű *Belagerungsbuch, Budapest 1944-45* [Ostromnapló, Budapest 1944-45] című műve is, ami szintén csak 1944 decemberétől kezdi el mesélni az eseményeket. Lásd még összehasonlító elemzésemet a zsidó és nem-zsidó nők 1944-es évben vezetett naplóiról (Vasvari 2017).

Fehér Lili és Izsáki Margit műveik azt példázzák, hogy ezek a korai memoárok, amiket közvetlenül a háború után írtak, pontosabb, még ha nyersebb leírását is adhatják a történeteknek, mint a későbbi visszaemlékezések, és hogy a nők történetei gyakran a mindennapi személyes élet sajátosan női tapasztalataira és érzéseire összpontosítanak. Mindkét műben betekintést nyerhetünk a helyi „passzív szemlélők” [bystanders] nézőpontjába is, és azon nagyon hétköznapi emberekébe, akik szerepet játszottak a terror végrehajtásában. Ha összehasonlítjuk a két szerzőt, azt látjuk, hogy Fehér a traumatizált áldozat, aki folyton menekül, a tekintetét befelé fordítja, a saját sebzett lelkére figyel, és a traumatizáló eseményeket alig elemzi. Izsáki viszont arra törekszik, hogy rögzítsen, tanúként, egy egyes szám első személyű történeti beszámolót a tényekről, és felveti a magyarok felelőségének a kérdését. Ugyanakkor jól tapintható, hogy Izsáki milyen erősen igyekszik az elbeszélőt és a főszereplőt szétválasztani a maga elhallgatásokkal teli én-elbeszélésében, amiben sosem fedi fel a múltját, hanem helyette olyasvalaminek tekinti az életét, amit formázni kell és itt-ott alkalmanként átszerelni, és az egész imidzsét úgy komponálja meg, hogy az passzoljon az

épp fennálló politikai helyzetéhez. Ez a két mű ahhoz is hozzásegíthet minket, hogy olyan történetekre és életekre emlékezzünk, amelyeket a holokauszt társadalomtörténete már elfeledett, és tegyük mindezt olyan dokumentumértékű nyomok segítségével, mint amilyenek például az oly gyakran figyelmen kívül hagyott hírlapi tudósítások és fényképek.

Felhasznált irodalom

- Ábel Olga. 1986. *Egy újságíró nő magánjegyzetei*. Budapest: Magvető.
- Bálint Zsófia. 2005. „Az erdélyi 'Jó Pásztor' zsidómisszió.” *A Dunánál* 2: 66–74.
- Balogh Gyöngyi és Zágoni Bálint. (szerk). 2009. *A kolozsvári filmgyártás képes története 1913-tól 1920-ig*. Kolozsvár–Budapest: Filmtett Egyesület – Magyar Nemzeti Filmarchívum.
- Barsy Irma. 2016. *Pincenapló – Ne fordulj vissza! Egy valós budapesti történet*. Budapest: Palladis Kiadó.
- Fejős Zoltán. 2021. „[Homályban, töredékekben. Mit lehet tudni az amerikai magyar női lapokról.](#)” *Vasvári Collection Newsletter* 65: 1–23.
- Filep Tamás Gusztáv. 2019b. „[Ligeti Ernő – Egy urbánus transzszilvanista.](#)” *Szombat*.
- Frank Erzsébet. [1946] 1996. *365 nap. Versben írt vallomás a poklok tüzeiből*. Miskolc: MUSZ Felsőmagyarországi Csoport. Repr. Budapest: Uránusz Kiadás.
- Gaál György. 2011. „'Én jót akartam'. Ligeti Ernő pályaképe.” *Korunk* 11: 91–104.
- Izsáki Margit. 1950. „Miért ölték meg Margotti Máriát?” *Nők Világa* 1950.06.01.
- 1946. „Az asszony, aki egyedül maradt.” *Harvos nő – Magyar nő* 18: 1946.04.01 [repr. az *Asszonyokból*]
- 1945. *Ország a keresztfán*. Budapest: Gábor Áron Könyvkiadó [későbbi Müller Károly Könyvkiadó].
- 1945. „Szálásiné, az ország utolsó asszonya a rendőrségen.” *Kossuth Népe* 1945.07.09
- 1944. „Nem minden nő író, aki ír! mondják a nőírók.” *Színházi Magazin* 1944.03.01: 690–694.

- 1943. „Muszáj beszélni női dolgokról.” *Színházi Magazin* 1943.09.29.
- Juhász Eszter. *Ostromnapló. Budapest, 1944–45.*
<https://mek.oszk.hu/18200/18256/18256.pdf>
- Kádár Judit. 2002. „’Otthonod az uradé.’ Három 20. századi magyar képes hetilap nőképe.” *Médiakutató* 9: 78–94.
- Kántor Lajos. 2002. „Ligeti Ernő – és amit átélt (1921-1941-1945).” *Irodalmi Szemle* 6: 86–93.
- Nagy Lajos. 2015. „Pincenapló (részlet).” *Ezredvég* 15.2: 67–71.
- Pesti Napló képes melléklete* 1932. 10.02
- Pető Andrea. 1998. „Ahogy a ’kommunista szög bújik ki a zsákból’ avagy az MNDSZ fejlődéstörténete.” *Nőbistóriák. A politizáló magyar nők történetéről 1945-1951.* Budapest: Seneca: 88–121.
- Reményi, Dan. 2008. *The Story of Steve. An Immigrant Story.* Reading: Academic Publishing International.
- Rosdy Tamás. 1998. „A hatvan esztendő Magyar Nemzet.” *Európai Utas* 33: 288–293.
- Schweitzer Gábor. 2014. „[Itt mindenki izraelita? Zsidók a békeidők fürdőéletében.](#)” *Szombat.*
- Sipos Balázs. 2008. „Újságok, újságírók az 1944-es polgári ellenállásból és emlékezetük.” *Múltunk* 53.1: 194–220.
- Szívós Erika. 2014. "Dobócia történetei: a Belső-Erzsébetváros a pesti köztudatban a két világháború között." *Korall* 58: 94-116.
- Ungváry Krisztián. 2011. „[18 évet vártam erre a napra.](#)” *Múlt-Kor Történelmi Magazin.*
- Vasvári, Louise O. 2021. „[Szerepjátás és identitás Fehér Lili 1945-ben megjelent Nem ér a nevem: Egy szökött zsidó naplója című művében.](#)” *TNTeF* 11.2: 1–19.
- 2019. „Simon Böske, Miss Hungária és Miss Európa, 1929: nemi szerepek, faj és nemzeti identitás a két világháború közti Magyarországon. „*Múlt és Jövő* 2: 65–93.
- Zombory Máté. 2015. „Magyar Golgota. Politikai közösség és múltreprezentáció 1945 után.” *Szociológiai Szemle* 25.1: 66–88.